

I. HIZKUNTZARI OMEN eta KANTA

ETXEPAREREN ASMO EUSKALTZALEAK:
"KONTRAPASA" (1545)

ERNAZIMENTUKO IDAZLEAK

- Lorentzo Valla (1444)
- Antonio E. de Nebrija (1492)
- Fernão de Oliveira (1536)
- Joachim Du Bellay (1549)
- Cristóbal de Villalón (1558)
- Fray Luis de León (1583)

ARO GARAIKIDEKO ZENBAIT ADIBIDE

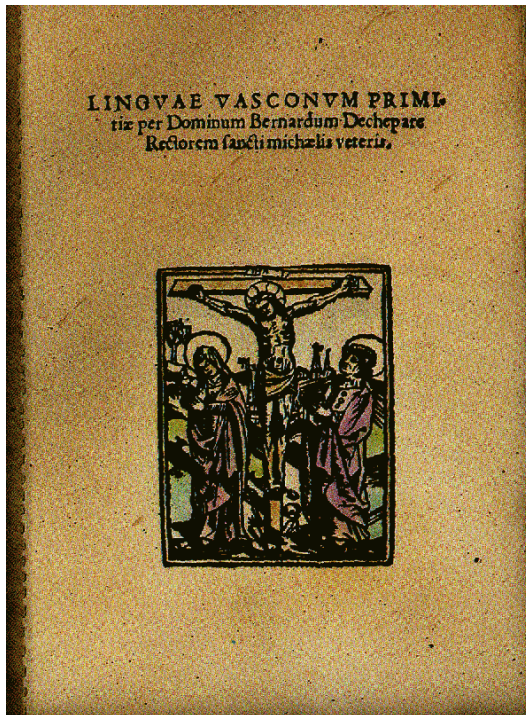
- Joan Maragall (1903): "Elogi de la paraula"
- Pedro Salinas (1944): "Aprecio y defensa del lenguaje"
- F. Schiller (1759-1805): "Musa alemana"
- Olavo Bilac (1865-1918): "Hizkuntza Portuguesa"
- Xota Rustaveli (XIII. mendea)
- Irakli Abaxidze (1960): "Katamon ondoko boza"
- G. Celaya (1960): "Sin lengua"

I. HIZKUNTZARI OMEN ETA KANTA

ETXEPAREren ASMO EUSKALTZALEAK:

Kontrapasa (1545)

Hizkuntzaren ohoretan idatzitako olerki hau (autoreak "Kontrapas" bezala izendatua) euskarazko lehenengo liburu inprimatuan agertu zen, asmo berarekin ondutako "Sautrela" poemarekin batera.

Etxepareengan suma dezakegun hizkuntz herritarrarekiko idazle-harrotasun hau Ernazimentuko beste idazle askorena ere bada, eta, alde horretatik, guztiz bere garaiko semea zen gure lehen idazle ezaguna. Hain zuzen ere, gure Etxepare bizi izan zen hamarkada haietan geratu zen sozialki erabakita, herri-hizkuntza ere, nagusienak bederen, kultur lanabes izango zirela (1520-1560). Orduan segurtatu zen, latinen kaltetan, frantsesaren, italieraren, gaztelaniaren edo ingelesaren etorkizun sozio-kulturala. Alemanak eta beste zenbaitek, ordea, lehenagotik zetorren latinarekiko menpekotasun kultural hura gaingitzeko, artean mendeak behar izan zituzten.

Etxeparek, idaztean, bere ama-hizkuntza euskerarengan erakutsi nahi izan zuen beroni ukatu nahi zitzaion gaitasuna. Eta, bere lehen liburua burutzean, egindako ahalegina merezi izan zuela uste du idazleak, olerki honek erakusten digunez.

*Heuskara,
ialgi adi kanpora.*

*Garaziko herria
benedika dadila,
heuskarari eman dio
behar duien thornuia.*

*Heuskara,
ialgi adi plazara*

*Berze jendek uste zuten
ezin skriba zaiteien;
orai dute phorogatu
enganatu zirela.*

*Heuskara,
ialgi adi mundura.*

*Lengoajetan ohi inzan
estimatze gutitan;
orai aldiz hik behar duk
ohoria orotan.*

*Heuskara,
habil mundu guzira.*

*Berzeak oro izan dira
bere goihen gradora;
orai hura iganen da
berze ororen gainera.*

Heuskara.

*Baskoak orok preziatzen,
heuskara ez iakin harren;
orok ikashiren dute
orain zer den heuskara.*

Heuskara.

*Oraidano egon bahiz
imprimatu bagerik,
hi engoitik ebiliren
mundu guzietarik.*

Heuskara.

*Ezein ere lengoajerik
ez frantsesa ez berzerik
orai ezta erideiten
heuskararen parerik.*

*Heuskara,
ialgi adi danzara*

B. ETXEPARE

Linguae Vasconum Primitiae, 1545

ERNAZIMENTUKO IDAZLEAK

Gutxienik Dante-ren (1303) garaietatik zetorren eztabaida areagotu egin zen Ernazimentuan: Latina ala herriko hizkuntzak erabili behar ziren kultur zereginetan? Hizkuntza herritarrok kultur lanetarako lain bai ote ziren, gero? Ainitzek artean ere, ukatu egiten zizkien haiei horretarako gaitasun-duintasanak.

Latinarekiko atxekimendua, batetik, eta beste kultura eta hizkuntzen balorazio politikoa (eta, bitxia dirudien arren, inoiz nazionala ere) Ernazimentuak zuzpertz egin zituen humanisten artean. Ez dago ondoren datorren L. Valla-ren testu hautatu hori irakurri besterik (1444).

1520-1560. urteetan, gaiztotu egin zen ernazentista latintzaleen eta herritartzaleen arteko eztabaida hura, izan ere teoria akademiko zaharren ondoan, orduantxe indartu baitzen praxi erabakiorrago bat (Erreformaren Bibli itzulpenak, edo Monarkia handien zenbait erabaki, edo intelektual ausartenen burubidea). Askorentzat garaiko latin berrituak abantaila ageriak zituen, bere baliagarritasun teknikoagatik ezezik, nazioarteko zabalkunde-tresna sozial bezala ere (Erasmok, esate baterako, berari esker Europa osoan zituen irakurleak).

Boterea eta kultura biziena, ordea, bestelako bidetatik joan ziren. Guztiaren ondorioz, ondoko mendeetarako hobetsita geratu zen hizkuntza herritarren aldeko hautabidea.

Hiru hizkuntzari dagozkien testuak aukeratu ditugu hemen (gaztelania, portugesa eta frantsesa). Nebrija-rengandik (1492) Fray Luis-enganaino (1585) doan mendea batzuentzat ez zen aski izan herri-hizkuntzekiko hau argi uzteko, eta, euskal lehen argitalpenetik (1545) berrogei urte geroagora ere, Fray Luis gaztelaua, *Los Nombres de Cristo*-ren bigarren edizioan, bere burubide kulturala defendatu beharrean aurkitu zen, liburua gaztelaniaz idatzi zuelako.

Honela, ba, euskal Literatura ostots eta oinaztar hauen arteko umea izan zen, eta Etxepare oharturik zegoen horretaz. Garai haiek gogoratuz eta orduko zalantzak guretzat ere argigarri izan litezkeelako dakartzagu hona XV-XVI. mendeetako pentsamendu hauek, batzuek, hain zuzen, Etxepare eta Leizarragaren urte beretsuetakoak.

Handia da, beraz, latinarean ikurra, handia zalantzarik gabe hainbat mendetatik hona atzerritarren, barbaroen, etsaien aurrean jaieraz eta erlijioski zaintzen den horren jainkozko ahalmena, eta gu erromatarrok ez gaitezen horretaz damu, munduaren aurrean poz eta loria baizik. Galdu genuen Erroma, galdu erreinua, galdu genuen dominioa, eta ez gure erruz, garaien halabeharrez baizik; hala ere, beste erreinu oraindik distiratsuago horrekin errege gara munduko hainbeste lekutan. Gurea da Italia, gure Galia, gureak dira Espainia, Alemania, Panonia, Dalmazia, Iliria eta beste nazio asko. Izan ere, hizkuntza italiarra nagusi den tokian (=latina), han dago Inperio Erromatarra.

Lorentzo VALLA
Elegantiae Linguae Latinae, 1444

Cuando bien conmigo pienso, mui esclarecida reina, y pongo de-lante los ojos el antigüedad de todas las cosas que para nuestra recordación i memoria quedaron escriptas, una cosa hallo i saco por conclusión mui cierta: que siempre la lengua fue compañera del imperio, i de tal manera lo siguio que junta mente començaron, crecieron i florecieron i despues junta fue la caida de entrambos.

Antonio E. de NEBRIJA
Gramática Castellana, 1492

Grécia e Roma só por isto ainda vivem, porque quando senhoreavam o Mundo mandaram a todas as gentes a eles sujeitas aprender suas línguas e em elas escreviam muitas boas doutrinas, e não somente o que entediam escreviam nelas, mas também trasladavam para elas todo o bom que liam em outras. E desta feição nos obrigaram a que ainda agora trabalhemos em aprender e apurar o seu, esquecendo-nos do nosso. Não façamos assim, mas tornemos sobre nós agora que é tempo e somos senhores, porque melhor é que ensinemos a Guiné que sejamos ensinados de Roma, ainda que ela agora tivera toda sua valia e preço. E não desconfiemos da nossa língua porque os homens fazem a língua, e não a língua os homens. E é manifesto que as línguas grega e latina primeiro foram grosseiras e os homens as puseram na perfeição que agora têm.

Fernão de OLIVEIRA
Grammatica da Lingoagem Portuguesa, 1536

Nostre Langue n'ha point eu à sa naissance les dieux & les astres si ennemis, qu'elle ne puisse un jour parvenir au point d'excellence & de perfection, aussi bien que les autres, entendu que toutes Sciences se peuvent fidelement & copieusement traicter en icelle, comme on peut voir en si grand nombre de livres Grecz & Latins, voyre bien Italiens, Espaignolz & autres, traduitz en Francoys par maintes excellentes plumes de nostre tens.

Joachim du BELLAY
Deffense de la Langue Françoise, 1549

La lengua que Dios y naturaleza nos ha dado no nos deve ser menos apazible ni menos estimada que la latina, griega y hebrea, a las quales creo no fuesse nuestra lengua algo inferior, si nosotros la ensalzássemos y guardássemos y puliéssemos con aquella elegancia y ornamento que los griegos y los otros hacen en la suya. Harto enemigo es de sí quien estima más la lengua del otro que la suya propia.

Cristóbal de VILLALÓN
Gramática Castellana-ren autoreak, 1558

Unos se maravillan que un teólogo, de quien, como ellos dicen, esperaban algunos grandes tratados llenos de profundas cuestiones, haya salido a la fin con un libro en romance. Otros dicen que no eran para romance las cosas que se tratan en estos libros, porque no son capaces de ellas todos los que entienden romance. Y otros hay que no los han querido leer, porque están en su lengua; y dicen que si estuvieran en latín los leyeran.[...].

Y esto mismo, de que tratamos, no se escribiera como debía por solo escribirse en latín, si se escribiera vilmente: que las palabras no son graves por ser latinas, sino por ser dichas como a la gravedad le conviene, o sean españolas o sean francesas. Que si, porque a nuestra lengua la llamamos vulgar, se imaginan que no podemos escribir en ella sino vulgar y bajamente, es grandísimo error; que Platón escribió no vulgarmente ni cosas vulgares en su lengua vulgar.[...]

Mas a los que dicen que no leen aquestos mis libros por estar en romance, y que en latín los leyeran, se les responde que les debe poco su lengua, pues por ella aborrecen lo que si estuviera en otra tuvieran por bueno. Y no sé yo de dónde les nace el estar con ella tan mal, que ni ello lo merece, ni ellos saben tanto de la latina que no sepan más de la suya, por poco que de ella sepan, como de hecho saben de ella poquísimos muchos.

Fr. Luis de LEÓN
Los nombres de Cristo, 1585

ARO GARAIKIDEKO ZENBAIT ADIBIDE

Aro Garaikidean ere, norberaren hizkuntzaren alde, bihotzez eta goraki idatzi izan duen olerkari anitz ezagutu da herri eta hizkuntza ezberdinetan. Antologia oparoa egin liteke, hizkuntza zabalduenetako edo herri txikiagoetako lan literarioekin.

Esandakoaren lekuko ona poesia katalana izan liteke, adibidez: Aribau, Omar i Barrera, Apel-les Mestres, Matheu i Fornells, Arnau i Cortina, S. Espriu, Pere Quart, Foix, Andrés i Estellés eta abarrek abestu dute hizkuntza zigortua. Eta, katalanez eta beste hizkuntzatan, hitz-lauz ere ez da falta izan gai honetaz testu ederrik. Ezaguna da Joan Maragall-en *Elogi de la paraula* hura (1903), edo urtez hurbilago den Pedro Salinas-en *Aprecio y defensa del lenguaje* (1944), arrisku gorrian sarturik dagoen Puerto Rico-ko gaztelaniaren alde sos-deia zabalduz.

Irakurriko ditugun olerkien atariko bezala, hona hemen, bakoitzak bereari begira, Maragall eta Salinas-ek egindako oharpenak, berorien jatorrizko mintzairatan jasota:

Heus aquí, doncs, com al predicar nosaltres l'exaltació de les llengües populars, no altra cosa prediquem que el pur imperi del verb creador, la infinita transformació de la terra en el cel, que és el més fondo anhel del veritable progrés humà. I així, quan la nostra predicació és motejada de rebel,

estèril i regressiva, nosaltres podem somriure als nostres enemics amb fermesa serena, i seguir avant predicant la llei del verb, que és la llei del món.

Perquè essent el món creat pel verb, ¿qui, sinó el verb, ha de regir-lo cap al cel? I si el verb que omple la creació es manifesta a través de la terra per la paraula de l'home, que és la suprema expressió de cada terra, ¿qui altre arreglament de les terres pot ésser desitjat, si no és aquell assenyalat per la vida espontània dels llenguatges?

(Joan MARAGALL: *Elogi de la paraula*, 1903).

Nos entendemos y sentimos en común, hoy, porque muchas generaciones de nuestros antepasados fueron entregándose una a otra ese instrumento prodigioso de vivir, en la lenta sucesión de perfecciones, de modo que el idioma ha llegado hasta nosotros más apto que nunca para expresar lo humano. ¿Tiene derecho ninguna generación a descuidar o abandonar esta santa misión trasmisora de su lengua, por flojedad o por inconsciencia? [...]

Deber de todo grupo histórico, de toda generación es la transmisión enriquecida de su herencia. Consume de lo heredado, de ello vive en gran parte, pero su deber es crear, a su vez, acrecer, enriquecer, de manera que a la hora de las cuentas finales el haber común sea más alto. Tan solo así la humanidad se siente realizada en plena dignidad de su cometido. Este lenguaje que hablamos, nuestro es por unos años, recibido lo tenemos de los hombres de ayer, en él están, apreciables, todos los esfuerzos que ellos pusieron en mejorarlo. Pues bien, este es mi llamamiento: que cuando nosotros se lo pasemos a nuestros hijos, a las generaciones venideras, no sintamos la vergüenza de que nuestras almas entreguen a las suyas un lenguaje empobrecido, afeado o arruinado. Este es el honor lingüístico de una generación humana y a él apelo en estas mis últimas palabras.

(Pedro SALINAS: *Aprecio y defensa del lenguaje*. Río Piedras, Puerto Rico. 1944).

Maragall eta Salinas-ek aipatutako erroei lotuz, poesiak abestu du sarritan herriek duten hizkuntz atxekimendua. Lau lekuko poetiko hautatu ditugu hemen; laurak herri eta historia linguistiko guztiz aldenuetakoak dira: Alemanaren, portugésaren, georgieraren eta euskararen aintza eta esketan kantatuak.

Lehenengoa, (Klopstock, edo Fichte beste gisa batean, eta abar ahantzi gabe ere), Friedrich Schiller-i hartu diogu (1759-1805), eta hizkuntza alemana gizartean bere kultur betekizun sozial osoa irabazi berria zuen unekoa (c. 1760): nabariak dira hor handikiei hizkuntza alemanaz zuten zabarkeriagatik F. Schiller-ek egiten dizkien salakizun kulturalak.

Bigarrenak, bestelako esanahi soziolinguistikoa du. Autorea, Olavo Bilac (1865-1918), puntareneko olerkari brasildarra dugu, hortaz Portugalen kolonia bateko semea, eta hona dakargun haren poema Portugalen eskola-haurrek buruz ikasi izan duten horietakoa da.

Hirugarren poesia, herri txikiago eta jaierez agian gertuagoa izan litekeen batetik datorkigu: Georgiatik. Bere hizkuntzaz maiteminduta dagoen herria da Georgiakoa (beti ere, errusieraren arriskuetatik ihesi). Hautatutako olerkia XX. mendeko poeta batena da: Irakli Abaxidze-rena. Honen *Rustaveli-ren Urratsetan* liburutik hartu dugu, eta 1960an Palestinara egindako bidai-ondoko fruitua da. "Georgia oso-osorik hunkitu zuen olerki honek, bihotzaren sakoneneraino hunkitu ere", dio kritikari batek.

Azken olerkia, Gabriel Celaya hernaniar olerkari erdaldunarenetik datorkigu, euskara galdu eta arrotuari saminez egindako olerkia da: "Sin lengua".

MUSA ALEMANA

*Ezein antzinaro Augustiar zegoen lore,
Ezein eskuzabaltasun Medicitarrek zion
Arte alemanari egin irribarre;
Loria ez zen haren arduratu,
Ez zuen garatu bere lorea
Printzeen fabore diztiratan.*

*Amaren seme aleman handienaren
Tronuak, Federiko Handiaren, babes
Gabe laga zuen, ohorapen gabe;
Loriatuz, bada, esan dezake alemanak,
Gorakiago diezaioke taupada jo bihotzak:
Berak sortu zuen bere prezamena.*

*Die deutsche Muse
Kein Augustisch Alter blühte,
Keines Medicäers Güte.
Lächelte der deutschen Kunst;
Sie ward nicht gepflegt vom Ruhme,
Sie entfaltete die Blume.
Nicht am Strahl der Fürstengunst.
E. Schiller*

*Horregatixe arku hainbat garaiaготan,
Horregatik uhin hainbat biribilagotan isuri doa
Bardo alemanen goikanta;
Eta bihotzaren sakon-barnetik iturrika dariola
Arauen hertsaduraz burlatzen da.*

Friedrich SCHILLER (1759-1805)
(Itzulpena: J. Azurmendi)

HIZKUNTZA PORTUGESA

*Lazioko lore lantzaka, ederra,
bat-batera zara aintza eta hilobi:
sorterriko urre, zabor lohi artean,
meatz zakarrear, harkoskotan argi.*

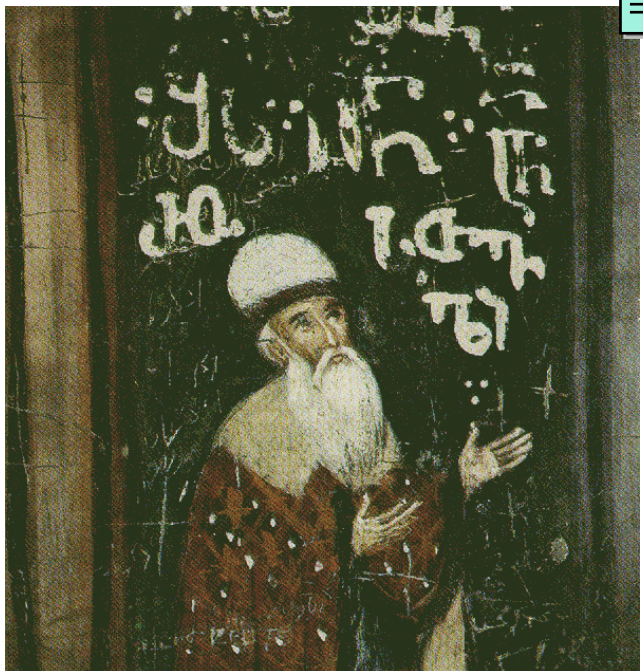
*Hala maite zaitut, ezezagun, ilun,
hots handiko adar, lira maitagarri,
ekaitzaren dunbots, ziztu hotsa duzu
eta bihotz-aldi samurrenen xera.*

*Zure indar gordina dut maite eta zure
oihan eta itsaso bizien usaina!
Hizkuntza latz mina sendo maite zaitut.*

*Zure hotsez esan zidan amak "haurtxo"!
Erbeste beltzeko Camoens-en malko,
oi zu jeinu gaiso, oi maiteño zurbil.*

OLAVO BILAC (1865-1918)
(Itzulpena: B. Gandiaga)

KATAMON ONDOKO BOZA* (jhma Katamontan)

*Oi hizkuntza neurea,
ama-hizkuntza,
Oi zu, adimen gurea,
hegaz goraino igoa.*

*Zu, gure arnasaren bandera handia,
zu, gure zaurientzako miritz ezitia,
zu, gure harri arteko kare sendoa,
zu bakarrik zagozkit hilerri ondoan.*

*Mila senide,
mila adiskide,
gezurra eta egia,
etsaiak eta anaiak
utziak ditut
jada.*

*Dena amaitu da,
agurtuak ditut hiltzekoak oro,
bakarri zu zara hilezin,
bakarrik zu iraunkorra,
zu, ez besterik
zaitut ezin utzizko
hilobi-atari honetan.*

Jauresten nuen Eguzkia⁽¹⁾,
egunen gozotasunaz
erretzen ninduen sua baino
zu zara, ama-hizkuntza
are eztiagoa,
zu, ene zorion mingotsa,
ene tristura gozoa,
zu, ezer esan gabe
dena dioskuzuna.

Zu, heroien heroia,
jakintsu georgiarra,
lehenagoko oroitze, igarle gerokoa,
pintzel batzutan, zintzel bestetan,
zu, sehaskako himno eta
hilobiko negarra...

Oi Iberiako hizkuntza⁽²⁾,
Oi Tamar-en mintzoa,
Oi zu, adimen neurea,
hegaz goraino igoa,
ama-hizkuntza, mintzaira gurea!

Agian amilduko dira gazteluak oro,
suntsiko, segurki, zelaietan zaldunak,
oroitzapenak noizbait hautsez estali,
aurkikuntzek uste zaharrak baztertuko, agian,
ekaitzak ernamuinak birrin ditzake,
eta eskuek oroikarriak ere lurrera,
bakarrik zu zara iraunkor,
irudi bezalakoa.

*Zein denborak ezerez zaitzake
zu, gorputz hilezinezkoa?
Oi hizkuntza neurea,
ama-hizkuntza,
Oi-zu, adimen neurea,
hegaz goraino igoa.*

*Zu, gure arnasaren bandera handia,
zu, gure zaurientzako miritz ezia,
zu, gure harri arteko kare sendoa,
zu, ez besterik
zaitut ezin utzizko,
hilobiaren aurrean.*

Irakli ABAXIDZE (1960)
(Itzulpena: X. Kintana)

- (*) Katamon: Jerusalemeko toki baten izena. Bertan eliza batdago eta Rustaveli hantxe lurperatu omen zuten. Poema, hortaz, georgiar poeta horren azken bakarriketa bailitzen borobildua da, hil aurretik.
- (1) Eguzkia: Tamar erreginaren sinboloa, Rustavelik bere poeman maiz aipatua.
- (2) Iberia: Greziako antzinako geografoek Georgiari emandako izena, gaur kultismotzat literaturan - poesian bereziki- erabilia.

SIN LENGUA

*Mar de Euzkadi, patria abierta,
tú que no tienes fronteras
di en las playas extranjeras,
ola más ola, mi pena.*

*¡Que nos arrancan la lengua!
¡Que nos roban nuestro canto!
Y hasta mis versos son versos
que traduzco al castellano.*

*Yo que aprendía a decir "padres"
mas nací diciendo "aita",
no acierto con el idioma
justo para mi cantar.*

*He leído a los que mandan.
Me he aprendido mi Cervantes.
Y ahora trato de explotarlos
para salir adelante.*

*Con mis faltas de sintaxis,
yo, por vasco sin remedio,
pecaré como Baroja
y Unamuno de imperfecto.*

*Porque ellos, aunque me choque,
no supieron escribir.
Doctores tiene mi España
que se lo sabrán decir.*

*Y si ellos no pudieron
pese a toda su pasión
hacer suyo un nuevo idioma,
amigos, ¿qué podré yo?*

*Abro el alma a cuanto viene.
Busco un mundo sin historia,
y un sentimiento de origen
y de dulce desmemoria.*

*Pero hay que hablar, hay que ser,
hay que decirse en la lucha,
y hay que extraer un lenguaje
de lo que sólo murmura.*

*Yo lo busco. Aquí me expongo
con un dolor que me callo,
furioso como una estrella
y consciente por amargo.*

Euskara, euskaldunon hizkuntza. I. Hizkuntzari omen eta kanta.

*¿Adónde van mis palabras?
¿Adónde mis sentimientos?
¿Para quién hablo, perdido,
perseguido por mis muertos?*

*¡Mar de Euzkadi, rompe en llanto,
y en tu idioma en desbarato,
di, ensanchándote, qué raros
nos sentimos hoy los vascos!*

GABRIEL CELAYA
Rapsodia Euskara, 1960